

B. ČERNIENĖ

DVASINĖ KULTŪRA: SITUACIJA IR PROBLEMAS

Dvasinio gyvenimo, dvasinės kultūros sąvokos. Žmogaus gyvenimas plėtojasi dviejų būties dimensijų — materialinės ir dvasinės kultūros — sankirtoje. Materialinę kultūrą sudaro gamtos jėgų suvaldymas, o dvasinės kultūros sąvoka nusako žmogaus prigimties išlavinimą, žmogaus išplėtotas kūrybines, „esmines galias“ (K. Marksas), tam tikroje istorinėje epochoje pasiektą žmogaus vidinio gyvenimo aukštumą, laisvės horizontus, „žmogaus žmoniškumo“ laipsnį, arba, trumpai tariant, jo aktyvios savikūros lygį. Žmogus save kuria materialiaje ir socialiniame visuomenės gyvenime, priklauso nuo jo ir pats jį veikia. Savikūros turinį sudaro biologinės prigimties, biologinio gyvavimo būdo perkūrimas, transcendavimas (peržengimas), natūros pavertimas kultūra. Buvimas žmogumi yra nauja būties lytis, kurios ypatybę sudaro sociokultūrinis išsijungimo į gyvenimą būdas, pagrįstas jau ne biologiniais instinktais, bet socialinėmis-kultūrinėmis reikmėmis. Istorijoje išsidriekusiame savikūros procese individas vaduojasi iš instinktyviojo prado, gamtinės situacijos valdžios ir savo buvimo impulsu padaro vertinamąjį santykį su pasauliu, sociumu ir pačiu savimi, atverdamas idealių vertybių kontinentą.

Žmogus, kaip būtybė, ne tik yra, bet ir žino, kad yra. Jis ne tik pažįsta aplinką ir ją pertvarko, bet ir pats save sąlygoja, lemia savo buvimo prasmę ir saviraidos kryptį. K. Marksas esmine žmogaus charakteristika laikė laisvę, o tikrąją laisvės viešpatiją — esminių žmoniškųjų galių vystymąsi¹. Dvasinis gyvenimas, kaip „žmogaus pasaulis“, kaip „subjekto subjektyvumas“ (K. Marksas), yra vidinė, laisva ir beribė veikla, nukreipta į universalią savojo „aš“ plėtotę, kai individas „nepameta savęs objekte“² ir sugeba išorinės veiklos tikslu paversti saviraidą, savo vidinių erdvių tobulinimą. Žmogaus esminių galių plėtojimas sudaro jo gimininį ypatumą, ontologinį savumą. Tikrasis žmo-

¹ Žr. Маркс К., Энгельс Ф. Соч.— 2-е изд.— Т. 25.— С. 387.

² Ten pat.— Т. 42.— Р. 121.

nijos istorijos tikslas — beribė kūrybinių, dvasinių galių raida, nuolatinis veržimasis pirmyn ir aukštyn. Šioje raidoje žmogus užkariauja vis platesnes būties galimybes, nesavanaudiškumo, kūrybos, Tiesos, Gėrio, Grožio aukštumas, kartu tapdamas vis laisvesnis.

Dvasinę kultūrą sudaro visi žmogiškosios savikūros procese sukaupti, paveldėti ir naujai kuriami požiūriai, papročiai, normos, principai, teigiantys veikliąsias žmogaus jėgas, įvairiais būdais išaukštinantys žmogų kaip visuomeninį individą ir būtybę apskritai. Visuomeninio, kolektyvinio gyvenimo orientyrai, susiformavę per ilgus amžius, atskleidžia, kuo buvo ir, vadinasi, kuo gali būti žmogus kaip giminės atstovas. Šie orientyrai sukuria vertybinę orientaciją, kuri pasako, kuo ir kaip reikia *būti*, norint būti žmogum (I. Kantas). Jei gyvenimas yra kova, tai ši sena tiesa dvasinio gyvenimo atžvilgiu reiškia veržimąsi, visų vidinių galių įtampą.

Individas, perimdamas kultūros vertybes bei prasmes, save sudvasina. Šis procesas neįmanomas be individo vidinio nusiteikimo, vidinių pastangų. Tikroji dvasinio gyvenimo audėja yra individo savimonė. Tačiau maža intelektu pažinti dvasinės kultūros lobyną — į ją reikia „įeiti“, paversti ją sąmonės savastimi; be šios imanentizacijos kultūra liktų paviršutinišku žinijos багаžu, o ne savimonės imperatyvu.

Pagrindinis dvasinio gyvenimo klausimas yra klausimas apie būties ir gyvenimo prasmę bei tikslą: kas aš esu, kam aš gyvenu, kur aš einu? Kokios yra žmogaus būties galimybės? Kokiais tikslais ir idealais reikia vadovautis? Žmogaus gyvenimas — tarytum veikiantis vulkanas: jis kupinas netramdomų troškimų ir juslių, prieštaringų santykių, jį reikia valdyti, suteikti jam kryptį, įjungti jį į sociumo bei Kosmoso raidą. Žmogus yra ne tik žemiška, bet ir kosminė būtybė, ne tik konkrečios visuomenės narys, bet ir „giminės būtybė“ (K. Marksas). Todėl dvasinės kultūros vertybės, aprėpdamos visus jo būties sluoksnius, į kuriuos jis suleidęs šaknis, išreiškia „visuminio žmogaus“ (K. Marksas) visuminį santykį su būtimi.

Savo formomis (mokslas, moralė, menas, religija ar ateizmas, politika, teisė) dvasinė kultūra aprėpia visas žmogaus, kaip būtybės, ypatybes: intelektą, moralę, estetinius, socialinius idealus, t. y. jo santykius su savimi, su kitais, su sociumu ir universumu. Tik visų galių išplėtotą vienovę reiškia dvasios kultūrą, tik jų harmonija sudaro žmogiškosios būties pilnatvę. Apibrėžta ir istoriškai sąlygota kultūros formų dermė nulemia dvasinės kultūros veidą (stilių), dažniausiai vadinamą epochos stiliumi. Dvasinė kultūra apima žmoniškumo (dvasingumo) principus, visuomenei reikšmingus idealus, vertybes, kurios stimuliuoja visuomenės bei jos narių tobulėjimą, nulemdamos tam tikrą gyvenimo būdą. Visuotinis principas arba idealas, kaip „laikmečio dvasia“, nugalėdamas partikuliarines tendencijas, palenkia visą gyvenimą viena kryptimi. Dvasinės kultūros paskirtis — sutaurinti žmogaus prigimtį ir porei-

kius, jo santykius su aplinka ir gyvenimo būdą. Ši kultūra išaukština žmogų, teigia ji.

Nūdienė dvasinio gyvenimo situacija. Materialinės ir dvasinės kultūros santykis. Šiandien, išsivysčius masinėms komunikacijoms ir įveikus erdvės tolius, žemės rutulys, nepaisant socialinių-politinių bei ideologinių antagonizmų, tarytum susitraukė, sumažėjo; globalinės problemos sujungė žmoniją į priešybių kupiną techninę civilizaciją, plėtojančią bendrus žmogiškosios būties pamatus — į mokslinę-techninę pažangą atremtą materialinį gyvenimą. Tik materialinio gyvenimo pagrindų bendrumu paaiškintini globaliniai dvasinio gyvenimo reiškiniai. Svarbesni žmogiškosios būties įvykiai supasaulėjo nuvilnydami per visą planetą.

Akivaizdžiausiai dvasinio gyvenimo situacija išryškėja per būties, gyvenimo prasmės sampratą, kuri atsispindi gyvenimo būde. Diagnostuodami dvasinės kultūros situaciją, klausiamo: ar žmogiškosios prigimties suvaldymas atitinka materialių gamtos jėgų valdymą? Kas pasakytina apie mūsų materialinių ir dvasinių interesų harmoniją? Su kokiomis jėgomis susiduria žmogus ir kaip jis joms priešpriešina save? Kaip suprantamas žmogus? Kokius reikalavimus jis sau kelia?

Mes gyvename nepaprasto materialinių, techninių jėgų, ypatingo ūkinės-ekonominės bei racionalios organizacinės veiklos išaugimo laikotarpiu. Gamybos, technikos ir mokslo pažanga bei primatas — akivaizdūs. Kyla klausimas: ar mūsų dvasinis gyvenimas žengia kartu su materialiniu gyvenimu? Ar dvasinės kultūros priemonės atitinka industrinio ūkio priemones? Ar mūsų dvasios, proto jėga tolygi atominės, branduolinės jėgos galimybėms? XIX a. pradžioje Novalis išpėjo: jei žmonės nori žengti žingsnį, suvaldydami gamtą su technikos ir organizacijos pagalba, jie privalo pirma žengti tris moralinės brandos žingsnius. Mūsų laikmečio savumas tas, kad mes, būdami turbūt ne blogesni už ankstesniasias kartas, neišugdėme savo vidinių, etiškųjų jėgų tiek, kad jos atitiktų materialinių techninių jėgų lygį. Dvi pagrindinės žmogiškojo buvimo plotmės buvo plėtojamos netolygiai. Šitas neatitikimas kapitalistiniame socializme sukėlė slogią dvasinio gyvenimo krizę, o mums jis iki šiol buvo dilema, nes labai vangiai ir nekūrybiškai panaudojome socializmo pranašumus. Ankstesnės kultūros savo dvasinį kapitalą, skirtą visuomenės nariams auklėti, įkūnijo į galingas institucijas, kurių moralinis autoritetas buvo proporcingas tuometinei materialinei galiai ir aktyviai veikė ją. Jei ne taip seniai ekonomikos, technikos ir socialinės organizacijos laimėjimams tegalėjome priešpriešinti mūsų vidujybės išgverimą kasdieninėje veikloje (o kur buvo mūsų išminties, saivugdos, ugningos širdies kilnumo ir didingumo stebuklai, dvasingumo aukštumos šeimoje, mokykloje, įstaigoje?!), tai, matyt, paaiškintina tuo, jog iki persitvarkymo proceso didžiausias dėmesys buvo sukoncentruotas į ekonominio bei socialinio gyvenimo organizavimo problemas ir nebuvo pakankamai aiškiai įvertinta dvasinio gyvenimo (asmenybės dvasingumo) vieta socialistinio gyvenimo būdo formavime bei visoje komp-

leksinėje visuomenės raidoje. Gyvenimas parodė, jog nepaisant pačių humaniškesnių politinių organizacinių priemonių (įstatymai apie darbo ir sveikatos apsaugą, rūpinimąsi vaikais, senatvės pensijas, visuotinį vidurinį išsilavinimą ir kt.) socialistinių žmonių savitarpio santykių tobulėjimas neįmanomas be atskiro individo didžios dvasinės kultūros, sąmoningumo.

Objektyvūs socializmo dėsniai pasireiškia tik atskirų individų veikloje. Vieningos socialinės kultūrinės TSKP programos posūkio į asmenybės dvasinio gyvenimo ugdymą reikšmė iki šiol filosofijoje neišnagrinėta ir neįvertinta. Tad iš arčiau pažvelkime į buvusią dvasinio gyvenimo situaciją.

Visuomenė ir žmogus daugiausia iki šiol buvo orientuojami į ūkinio mechanizmo organizavimą bei plėtojimą mokslo ir technikos laimėjimų pagrindu. Žmogiškoje būtyje visų pirma buvo akcentuojamas rūpinimasis materialiniu gyvenimu. Žmogus — nuolatinio ūkinio ir technologinio poveikio objektas. Žmogiškosios būties prasmė esanti materialinių poreikių patenkinime. Redukuotas į gamybinę jėgą, žmogus su savo autonomija įsijungė į ūkio logiką. Lozungas „Žmogus — gamybinė jėga“ surišo žmogiškąją būtį su artimiausiais kasdieniais tikslais, suprastindamas ir susiaurindamas jos prasmę. Ėmė atrodyti, jog svarbiausias gyvenimo tikslas — užimti kaip galima geresnę vietą tenkinant materialinius poreikius (štai kodėl tokie didžiuliai konkursai „prestižinėms“ profesijoms įsigyti aukštesiose mokyklose). Asmenybės gabumai ir visos žmogiškosios galios esą tik organizuoto gamybinio masyvo elementas, prisidedantis prie jo funkcionavimo bei augimo. Kalbant G. Hėgelio terminologija, žmogiškoji dvasia pradėjo nebetikėti pati savimi, matydam, kad ji yra niekas, vien tarnaitė materialinio gyvenimo dislokacijoje. Apie ekonominio mechanizmo pavojus, galimybę virsti „daliniu žmogumi“, žmogumi-funkcija, sraigteliu rašė ir K. Marksas.

Mokslinės techninės pažangos pagrindu žmogaus gyvenimas ir veikla buvo racionalizuoti bei mechanizuoti. Mechanizacija, racionalizacija bei organizacija, kaip pagrindiniai šiuolaikinės ekonominės sistemos svertai, savo esme yra priešaringi, arba, tiksliau sakant, yra tik „formas“, talpinančios įvairų turinį. Vienaip žiūrint, jos atvėrė plačias galimybes visuomeninei veiklai, žmogaus jėgų koncentracijai, savitarpio supratimui ir bendradarbiavimui, bet, kita vertus, jų padovanoti „indai“ tarytum sukaustė atskiro individo vidinį aktyvumą bei dvasinį grožį. Jie padarė mūsų mąstymą technišką, sąmonės struktūroje vis didesnę ruimą ėmė užimti profesinis techninis, organizacinis intelektas.

Ūkinė ir mokslinė techninė veikla lėmė naują vidinę žmogaus poziciją — dalykiškumą. Bet koks darbas yra susijęs su apskaičiuotomis privalomomis taisyklėmis. Sprendimai daromi remiantis žiniomis ir kiek galima tiksliau apskaičiuojant. Aiški faktiškumo konstatacija, griežtas objektyvumas, paneigiantis simpatijas bei polinkius, griežtos konkretios formuluotės tapo veiklaus organizatoriaus privalomomis savybė-

mis. Būti — reiškia būti dalykiškam. Jei veikla yra tipizuota, galima būti vien socialine sąmone, be asmenybės „aš“, be asmeninių žmoniškų kontaktų, vien tuo, kas tikslinga. Jei žmogaus matas yra gebėjimas dirbti, veikti, tuomet nėra nepakeičiamų žmonių. Kai pastoviai pabrėžiama objektyvių determinacijų, objektyvaus būtinumo reikšmė, žmonių savitarpio santykiai tampa taip pat visuotinio būtinumo momentu, o ne predestinuoti pasitikėjimo ar meilės. Pasitikėjimas trūkinėja dar ir dėl to, kad kiekvienas žino savo srities nesiklandumus ir deformacijas. „Racionaliausia“ savitarpio santykių formulė — „tu man — aš tau“. Kai žmogus saviraiškos siekia materialinėje veikloje, jis nebemato reikalo būti geras, nuoširdus. Asmenybė, išdalinusi ir suskaidžiusi atsakomybę, užtušuoja savo kaltę ir įpranta ją „versti“ kolektyvui, visuomenei. Kita vertus, — tai jau seniai pastebėjo literatūros kritikai, — atskiras individas planingų priemonių fone nesijaučia galįs savo asmeniu daryti įtakos visuomenės bei žmonijos pažangos vyksmui. Taigi iškilo asmenybės vertės problema.

Kas yra žmogus? Šis klausimas dvasinės kultūros aspektu reiškia: koks yra žmogaus dvasinis-etinis horizontas? Filosofija žino dvi priešingas pozicijas žmogaus prigimties atžvilgiu. Viena iš jų (Ž. Ž. Ruso) tvirtina, jog žmogus iš prigimties geras, o žiaurumas — socialinių sąlygų rezultatas. Todėl svarbiausia sudaryti tinkamas sąlygas žmoniškumo plėtočiai. Kita srovė (N. Makiavelis, T. Hobsas, L. Fojerbachas, O. Špengleris, F. Nyčė ir kt.) biologizuoja žmogaus prigimtį: „žmogus žmogui — vilkas“. Taigi „visų karas prieš visus“ — natūrali būklė. Abi pozicijos vienušios, nes iš tikrųjų žmogaus prigimtis universali. Labai smarkiai mąstymą paveikė froidistinis žmogaus biologizavimas, iškėlęs į paviršių „biologinį“ mąstymo būdą, kuris dvasinį gyvenimą redukuoja į biologinius poreikius bei instinktus. Pozityvizmas ir pragmatizmas įtvirtino gyvenimo sampratoje naudingumo, kovos už būvį idėjas.

Esant dvasinių vertybių vakuumui, išauga troškimų autoritetas. Troškimai tampa privalėjimo norma. Troškimai bei poreikiai susipina su vertybėmis, įsitikinimais. Pačiu doriausiu dalyku atrodo biologinių, juslinių, sensualistinių reikmių tenkinimas bei egoistinis laimės siekimas. „Panseksualizacijos“ banga nuplėšė „tabu“ nuo seksualinio gyvenimo, seksas pavirto tam tikra „bendravimo“ forma, o seksualinio palaidumo „didvyriai“ apsigaubia net „ateistine“ skraiste. Eroso brutalizacija atrodo natūralus reiškinys. Kai etiškojo „aš“ vieton atsistoja potraukiai, idealo „postą“ siekia užimti sveikas protas ir vadinamasis „realybės principas“ („toks gyvenimas“). Atsidavęs juslinių malonumų valdžiai, žmogus vengia akistatos su sąžine, atsakomybe, mato vien savo teises, o ne pareigas, atsiduria kelyje į asmenybės degradavimą, kurio kraštutinė „stotis“ — alkoholizmas.

Sakoma, jog moralistai visais laikais konstatavo dorovės smukimą savoje epochoje. Įžvelgdami aplinkoje daug blogio, jie pasiduodavę iliuzijai, kad anksčiau buvę geriau. Teisingiau, matyt, kalbėti apie aktua-

lias mūsų dorovinio gyvenimo prieštaras. Jų visuma galėtų apibūdinti kaip audringo visuomenės vystymosi sąlygotą vertybinę sąmonės keitimąsi bei tam tikrą moralinių sprendinių ir įsitikinimų susilpnėjimą. Tai galima paaiškinti teoriškai. Su visuomenės sekularizacija ir moralės išsilaisvinimu iš krikščionybės, sugriovus mokslinei kritikai religinį dorovės pagrindimą, sugriuvo kartu ir kai kurie jos postulatai. Vulgaraus sociologizmo bei reliatyvizmo veikiamas, naujas dorovės filosofinis pagrindimas negalėjo kaip reikiant išsiskleisti, nes nebuvo vieningos vidinio gyvenimo koncepcijos. Individas buvo atgręžtas į išorinį, visuomeninį gyvenimą, o elementarios, visiems žmonėms bendros normos buvo laikomos kaip savaime aiškios, nereikalaujančios pagrindimo. Istorinio moralės sąlygotumo bei santykinumo akcentavimas moksliniuose tyrimuose atvedė į netikėtą išvadą: jei idealai ir normos predikuoti visuomeninių ekonominių struktūrų, tai jie praranda absoliučią vidinę vertę ir, vadinasi, galima jų nesilaikyti. Istorinis požiūris kasdienėje sąmonėje transformavosi į etinį pliuralizmą, ir subjektas, neturėdamas aiškios krypties, atsidūrė vadinamojoje Buridano asilo situacijoje. Scientistinių, nusiteikimų atmosferoje, kai dora yra tik visuomenės funkcionavimo priemonė, etiška sutapatinama su tuo, kas būtina ir tikslinga gamybos procese. Kai žmogus vertinamas remiantis funkcionalumo, o ne žmoniškumo kriterijumi, Ethos pasidaro iliuzoriškas. Filosofai tikisi pagrįsti dorovę mokslinėmis priemonėmis, tuo tarpu pats mokslas reikalauja vertybinės orientacijos bei valdymo. Etika negalima be *būtinės*, filosofinės gėmės, be jos išaknijimo į giluminius žmogaus visuomeniškumo ir universalumo klodus, be akistatos su visais būties regionais. Ji vis dar yra tik „tyrinėjimas“, o ne etoso kūrėja bei skleidėja. Ne filosofija ir ne mokslinė etika iškėlė ir paskleidė visuomenėje aktualias, didele dvasine potencialia ir paveikumu pasižyminčias moralines maksimas, bet grožinė literatūra (pas mus Just. Marcinkevičius, E. Mieželaitis ir kt.).

Daugybė situacijų reikalauja individualios atsakomybės, jautrumo, gerumo, širdingumo ir meilės, o žmogus labiau pasikliauja kvantitatyviniais metodais, planais, priemonėmis bei įvairiais „paukštukais“. Ar tai nerodo *Technos* ir *Ethos* įtampos? Kodėl *Ethos* ir *Pathos*, tokie ryškūs dvasinės kultūros priešaušryje, šiandien atsiliko nuo *ratio*?

Galbūt priežastys slypi jau R. Dekarto lozunge „*Cogito, ergo sum*“, kuris tapo raktu į žmogiškosios būties mįslę naujųjų amžių kultūroje ir pakreipė pažinimą į vieną pusę — instrumentų, technikos kūrimą? Tuo tarpu žmogaus buvimas prasideda ne abejojimu, ne kritišku mąstymu, ne *cogito*, bet dvasine sklaida. Žmogus išauga iš meilės, pats mylėdamas. Jo šaknys: *amo, ergo sum*. (Apie meilę, kaip „pasaulių judintoją“, rašė Dantė; Leonardas da Vinčis kalbėjo apie „meilę — pažinimo motiną“.) Stiprėjant abstrahavimo galiai kartu su materialinės praktikos laimėjimais, humaniškojo pažinimo šaknys silpo. Iškilio pažinimo vienmatiškumo, plokštumos grėsmė. Racionalizuotų gyvenimo formų fonė

humanitarinė kultūra, „pažinimas širdimi“, meilės žmogui ir pasauliui postulavimas ėmė atrodyti „nefilosofiški“, nepraktiški (proto naivumas).

Naujose techninės pažangos sąlygose pasikeitė pats *cogito*. Amžiaus pradžioje, kai triumfuodamas vystėsi mokslas ir socializmo sistema darė stebuklus švietimo srityje, atrodė, jog su analfabetizmo likvidavimu *ratio* žengs beribio progreso keliu. Nors žmogus įgijo daugybę žinių apie pasaulį, daiktų ir gyvų organizmų savybes, vis dėlto jis nepasidarė išmintingesnis. Mes daugiausia turime reikalo su „lokalizuotais pasauliais“, specifiniais ryšiais bei priežastimis. Gilėjant profesionalizacijai ir mokslų specializacijai, proto horizontas siaurėja. Kinematografui ir televizijai išsišakojus, žmogus darosi pasyvesnis, nes vizualinė sugestija nėra palanki proto koncentracijai, apeliuoja į momentinį suvokimą bei jausmus, neaktyvina dvasinių jėgų. Beveik visuotiniu reiškiniu tapo „skaitymas iš popieriuko“. Olandų kultūrologas J. Heizinga „sprendimo galios sumenkėjimą“ (*Schwächung der Urteilskraft*) laiko globaliniu³. Iš pliko racionalizmo rūbų jau išaugome, žinome, jog gali būti įvairūs racionalumo tipai, tačiau dar negalime suprasti I. Kanto pastebėtos intelekto ir proto skirtybės, nesinaudojame tokiomis antikoje išplėtotomis kategorijomis kaip vizija, meditacija, kontempliacija, intucija, išmintis... Sumenkėjo tiesos reikmė — tai, matyt, yra mokslo pragmatiško panaudojimo padarinys. Ankstesnėse kultūrose tiesa buvo aukščiausias idealas. Dabar į šią vietą pretenduoja sąmonė, troškimai, poreikiai, valia valdžiai, egzistencija, praktika ir t. t. Būties tikslas — ne tiesa, bet gyvenimas. Gyvenimo kultas sustiprino egocentrines, vartotojiškas nuotaikas. Pakilus gyvenimo lygiui, materialinė gerovė, „gyvenimo malonumai“ yra visų siekių tikslas, o išsilaisvinančių troškimų aktyvumui nepriešpriešinama gilesnė būties apercepcija, subtilesnė vidinė kultūra. Į pirmą vietą iškeliamos einamojo momento idėjos, bet ne didžiosios žmonijos mintys. Dvasios vietą užima intelektas (kantiškąja prasme). Specialybinis-profilinis žinojimas redukavo dvasinę kūrybą į technologinį mokėjimą bei gebėjimą materialiai, techniškai, su mokslo pagalba veikti.

Filosofai sukūrė puerilizmo⁴ (lot. *puer* — berniukas) sąvoką, pažyminčią visuomenės dvasinį „vaikiškumą“, nebrandumą, kuris neatitinka jos galimybių. Tai atsigręžimas į sportą ir žaidimus (*Homo ludens*), gyvenimo pavertimas žaidimu (žaidimų terminai: „rodikliai“, „lenktyniavimas“), nerūpestingas, „sportiškas“ gyvenimo klausimų sprendimas ir dvasinių problemų suprimityvinimas bei niekinimas. Kita vertus, žaidimai, rungtynės, rinktų organizacinių priemonių veikiamos, netenka nuoširdaus žaismingumo bei džiaugsmo. Sportinės rungtynės taip paplito, jog daugeliui jos virto pagrindiniu, vos ne vieninteliu dvasios penu. Sportinių naujienų apimtis spaudoje neproporcinga kitų kultūros formų

³ Žr.: Heizinga J. Im Schatten von Morgen. Eine Diagnose des kulturellen Lebens in unserer Zeit.— Berlin/Leipzig, 1935.— S. 54.

⁴ Философский словарь / Сокр. перевод с немецкого / Общ. ред. Розенталь М. М.— М., 1961.— С. 488.

nušvietimui. Baimė susiremti su likimu, šiuolaikiniai horoskopų tipo prietarai (susiję visai ne su mistinėmis nuotaikomis), jaunystės, fizinio grožio fetišizavimas, tai, kad nebedainuojame sau liaudies dainų, byloja apie trūkinėjančius ryšius su išmintimi. Plinta žodžio devalvacija, žodžio prasmės, jo „substancijos“ nuvertinimas, „žodžių akrobatika“, stilius suprotokolėja (apie tai rašė respublikos kalbininkai⁵). Tokią kalbą mėgstama vadinti „mokslinė“, nors iš tikrųjų tai yra žmogaus dvasinio skurdumo išraiška.

Mokymo ir lavinimo „dvasinis minimumas“. Mokymas ir lavinimas šiandien sąlygoja „žmogaus žmoniškumo“ likimą, žmogaus būties ateitį. Tai dalykai, kurie lemia jaunosios kartos prasmingą gyvenimą, vertybinę orientaciją. Žmogų sukuria auklėjimas. Mokymas yra antroji žmogaus prigimtis. Vadinasi, mokymo ir auklėjimo nuosmukis — tai ir žmogaus nuosmukis.

Mokymas ir lavinimas yra žmogaus kaip žmogaus, jo gyvenimo sampratos ir pasaulėžiūros ugdymas. Šis procesas neįmanomas be vidinio gyvenimo svirtų: sąžinės, pareigos, atsakomybės, meilės, bendradarbiavimo. Mokymas — ne vien pedagoginė, bet ir bendroji žmogaus gyvenimo problema. Mokymo tikslas — žmogaus žmogiškumo, jo visuminių galių ugdymas per jo socializaciją ir išaknijimą į dvasinę kultūrą. Stokodamas aiškiai fiksuotų humanistinių mokymo tikslų, auklėjimas bus nustumtas į antrą vietą. Mokymo procesas negali būti pajungtas konjunktūrinėms konsteliacijoms, jis turi būti nukreiptas į ateitį ir nesutapatintas su profesiniu paruošimu. Kaip teigė didieji pedagogai, visuomenė, kuri gyvena dienos reikmėmis, pati pasmerkia save. Su fragmentinėmis žiniomis, kvantitatyviniais metodais bei mąstymu galima suformuoti tik kiekybę, „dalinį žmogų“ (homo technologicus), bet ne istorijos ir kultūros subjektą, sąmoningą pilietį, homo humanus. Jau senovėje buvo žinoma, kad daugžinystė proto neišlavina: svarbu ne žinios ir ne jų kiekis, bet tos vienintelės viršūnės, apie kurias visais laikais bylojo dvasinė kultūra. Kai nėra didelių asmenybių, apmiršta kiekviena gyvenimo sritis.

Pati aktualiausia problema — mokymo ir auklėjimo integracija, predestinuota ydinga metodologine prielaida, tarytum žmogus gyventų dviejuose „aukštuose“: vidiniame, subjektyviajame pasaulyje, kurį reikia pilietišškai aktyvinti, ir darbiniam-profesiniame, kuriame jis yra gamybinė jėga. Tokio suskaldymo postulavimas prisideda prie vidinio asmens susidvejinimo bei savisusvetimėjimo, o neretai skatina instrumentalistinę pažiūrą į mokymą. Mokymo praktika aukštojoje mokykloje kelia subtilias problemas: kiek per specialybę galima ugdyti asmenybę? Kaip nuo specialumo eiti prie pasaulėžiūros horizontų ir ypač humanistinių nuteikimų? Profesinis darbas, specialisto veikla tik tada vertingi ir kūrybiški, kai atremti į išugdytą individo žmoniškumą. Kol mums tie dalykai nesiseka, aukštosios mokyklos turėtų (pagal profilį) giliai per-

⁵ Žr.: Literatūra ir menas.— 1985.— Geg. 18.— P. 5.

mąstyti būtiną dvasinės kultūros minimumą. Reikia pripažinti, kad žmogus gimsta, gyvena ir veikia ne dėl gamybos proceso, jog ūkio perspektyvos negali būti lemiamas žmogaus kaip žmogaus tikslas, antraip mokymo institucijos pavirstų rentabiliomis ūkio įstaigomis, o ne kultūros židiniais. Vienintelis kelias į materialinių ir dvasinių interesų harmoniją — materialinės ir dvasinės kultūros harmoningą plėtotę — eina per pagrindinio mokymo klausimo sprendimą: kaip siekiame techninių-profesinių-gamtamokslinių žinių bei įgūdžių ir dorovinių-dvasinių gebėjimų dermės.

Mokslo vieta dvasinėje kultūroje. Nuo seno mokslas atliko tris funkcijas: žinių gavimo bei sisteminimo, visuomenės švietimo ir gamtos jėgų valdymo priemonių kūrimo. XVII ir XVIII a. vyravo pirmosios ir antrosios funkcijų pusiausvyra: plečiantis pažinimui, tamsuoliškumas bei prietarai traukėsi, viešpatavo visuotinis susižavėjimas mokslu. Niekas neabejojo mokslo šviečiamąja ir auklėjamąja galia, kuri buvo etinio pobūdžio. Žmogus iškilo pasaulyje moksliniu pažinimu, remdamasis mokslo galia. Europos tradicijoje mokslas yra esminis asmenybės **Habitus** (savybė), siekimas pažinti pasaulį nuo antikos laikų laikomas vidine reikme. Mokslas buvo susijęs ir su išmintimi, nes ieškojo galutinių pagrindų, reiškinių esmės bei prasmės. Išmintis antikos kultūroje ėjo būties pėdsakais, įjungdama žmogų į visuotinius ryšius. Žinojimo ir išminties įtampoje brendo europiečio sąmonė.

Audringai vystantis mokslui, jo apimtis ir gylis pasiekė nepaprastų mastų, iš esmės atsinaujino kategorijų aparatas. Mokslas išlaisvino žmogų iš baimės, prietarų, demitologizavo pasaulį, palengvino gyvenimą, praplėtė jo horizontus. Jis tapo gyvenimo baze, giliai paženklindamas veikimo ir mąstymo būdą. Virsdamas gamybine jėga, šiandien mokslas tolsta ne tik nuo dvasinės kultūros, bet ir nuo jutimais šuvokiamo pasaulio, nes gilėja jo analizės vienašališkumas. Mokslo funkcijų santykis pasikeitė. Juo mokslas labiau tampa galinga gamtos ir visuomenės jėgų valdymo priemone, tuo mažesnis jo gebėjimas būti gyvenimo vadovu. Labai specializuotas mokslas nutolo nuo žmogaus gyvenimo, o jo žinios tapo nebeprieinamos plačiai visuomenei, nes reikalauja specialaus pasiruošimo. Senas lozungas „žinojimas — jėga“ įgijo grėsmingą reikšmę. Reali žmonijos ir visos biosferos žūties galimybė.

Mūsų tiriamu aspektu svarbus kitas klausimas: kodėl mokslo laimėjimai vis labiau išstumia fundamentalius būties ir žmogaus klausimus? Kaip mokslas gali nuskaidrinti asmenybę, jos būtį? Ar vien mokslas gali patenkinti žmogų?

Sakydami, kad nėra dviejų mokslų — socialistinio ir kapitalistinio, ar mes nepražiūrėjome to fakto, jog kapitalizmo sąlygomis pozityvizmas ir pragmatizmas apribojo mokslą tuo žinojimu, kuris nukreiptas į išorinio pasaulio praktinį suvaldymą ir vadinamas „pozityviuoju“? Logikos ir matematikos metodais persunkta gamtotyra su savo technologinėmis priemonėmis tapo viso pažinimo likimu. Pozityvistinėje mokslo sampra-

toje nebeliko vietos vadinamiesiems „dvasios mokslams“ (kurie operuoja vertybėmis). Subjektyvusis žmogaus pasaulis buvo paskelbtas neprieinamas moksliniam aiškinimui. Žmogaus tyrimas gamtotyros metodais, jo suobjektinimas ir „ekstravertizacija“, iškastruojant prasmes bei vertybes, skatino savęs praradimą, mokslo dehumanizavimą. Postpozityvistinė mokslo refleksija atskleidė, jog nėra mokslinio pažinimo, laisvo nuo vertybinių prielaidų, „gryno“ faktų tyrimo. Žmogus mintija visada atsisirdamas į tam tikras vertybes. Žmogus buvo „pamestas“, kai specialistai, atsiriboję nuo vertybinių-pasaulėžiūrinių kriterijų, siauras, specialias žinias ėmė apibendrinti, generalizuoti, jas supaprastindami ir redukcionizmą paversdami moksliskumo matu. Biologijoje gimė „biologizmas“, psichologijoje — „psichologizmas“, sociologijoje — „vulgarusis sociologizmas“. Gamtotyrinėse redukcijose žmogus buvo paverstas „mašina“, „mechanizmu“, „kompiuteriu“, „cerebraline sistema“, „informacija“, „bios“, „socio“ ir t. t. Šios redukcijos užbaigia beribes žmogaus dimensijas, jas sulydo ir šitaip numarina žmogų kaip žmogų. Audringas jausių ir poreikių psichologijos suklestėjimas skatina fiziologinės „psichologijos be sielos“ kultivavimą. Vidaus pasaulis buvo redukuotas į paprastus kompleksus. Nors prasidėjo mokslų apie žmogų integravimas ir kuriamas mokslinis teorinis žmogaus paveikslas nulems jo ateitį, tačiau tai, ką mokslas šiandien, pasiremdamas gamtotyros metodais, gali pasakyti apie žmogų kaip žmogų yra sukrečiančiai primityvu (ir šios žinios laikomos neretai galutine tiesa!). Žmogus yra būtybė, kuri ne vien fiziškai, fiziškai, socialiai, bet ir *prasmingai* egzistuoja, o jo vidaus pasaulis plėtojasi ne vien biosocialinių kategorijų sistemose. Kas norėtų mirti vardan „reakcijų“, gynybinių mechanizmų“ arba „socialinių struktūrų“? Arba mylėti ir kentėti moksliskai? Paradoksalus nesusipratimas yra noras sutapatinti mokymą, pasaulėžiūrą, filosofiją su mokslinėmis žiniomis, tarsi jos vienos, be vertybių, galėtų išsemti visą sąmonės turinį. Nepakanka pabrėžti gamtotyros ir humanikos tyrinėjimų skirtybę bei tobulinti pastarosios specialiąją metodologiją, bet reikia orientuoti visų specialiųjų mokslų išsakinijimą į dvasinę kultūrą, kad jie būtų atviri visumai, būčiai, o ne dvasinį gyvenimą redukuoti į mokslą. Kai žmogaus žmoniškumas nebebus išjungtas iš tyrimų, mokslas vėl taps „žmoniškas“. Šiame kelyje metodologine nuoroda yra genialios K. Markso mintys apie ateities mokslą kaip „vieningą mokslą apie žmogų“⁶. Ne žmogus turi tarnauti mokslui, bet mokslas turi tarnauti žmogaus plėtotei. Kur mokslas rutulioja kertines mintis apie būtį bei žmogų, neatsiribodamas nuo vertybių ir prasmų, ten puoselėjamos galimybės jį valdyti bei palenkti tarnauti žmoniškumui.

Laikmečio imperatyvai. Kritiškai reflektuoti dvasinio gyvenimo situaciją — tai ją peržengti. Mums iškyla tie patys I. Kanto kelti klausimai, tik šiek tiek pakeistu mūsų veiklumo pavidalu. Ką turime pirmiausia pažinti? Kas yra reikšmingiausia ir kas mažiau reikšminga? Kuo

⁶ Маркс К., Энгельс Ф. Соч.— 2-е изд.— Т. 42.— С. 124.

turime pasikliauti? Ko galime tikėtis? Su materialine ir socialine pažanga atsivėrė naujos žmogaus galimybės. Suvaldydamas gamtos jėgas, išsivadavęs iš socialinės priespaudos, eksperimentuodamas, kaip sutvarkyti žmonių gyvenimą pačiu geriausiu būdu, subjektas gali atsigręžti į save ir plėtoti „visuminio“, tikro, naujo žmogaus būtį, žengti į tikrąją savo istoriją. Orientacija į išorinio gyvenimo progresą turi būti esmingai papildyta orientacija į vidaus kultūrą. Socializmo sistemos politika kultūros srityje nulems žmogaus būties būdą pasaulinėje istorijoje. Dviejų socialinių sistemų kovoje svarbiausiu objektu ir matu vis labiau tampa žmogus, jo dvasinis turtingumas. Pažangūs užsienio filosofai konstatuoja, jog Vakarų ekonominė, mokslinė techninė pažanga yra problemiška, tik išorinė, o ne žmogiškųjų dvasinių kokybių pažanga, nes nepaisant gausybės intelektualinių žinių individas nepriartėjo prie Lao Džė, Kristaus ar Budos išminties, netapo kilnesnis, humanistiškesnis.

Kadangi individas vis labiau priklauso nuo visumos, kolektyvo (sumasiškėjimo, globalizacijos procesai plinta visoje planetoje, iškyla asmenybės ir visuomenės santykio perakcentavimo būtinybė. Mums nekelia abejonių, jog žmogus yra visuomenės produktas daugeliu atžvilgių. Visuomeninė būtis pirmesnė už individo sąmonę. Žmogus yra žmogumi visuomenės dėka, jis perima jos tradicijas ir uždavinius. Tačiau toliau gilinantis į visuomenės ir asmenybės santykius, iškyla klausimas: ar asmenybė yra vien socialinis produktas? Ar socialumas yra vienintelis jos turinio ir tikslų lėmėjas, kuriame jos dvasinis savarankiškumas tarytum ištirpsta? Ar vis tik reikia akcentuoti asmenybės branduolio savarankiškumą, t. y. kad ji save laisvai pasirenka? Ar ji neturi valios laisvės, nepriklausomos nuo visuomenės? O gal pati visuomenė įgyja savo statusą, reikšmę ir prasmę tik per individą? Juk visuomenė neegzistuoja už individų ir be jų. Vadinasi, kas individą ištirpdo socialume, tas kartu panaikina socialumą. Individo, asmenybės *status quo* yra ne mažiau reikšmingas už visuomeninį. Dialektiškas mąstymas reikalauja ne tik neatplėšti jų vieno nuo kito, bet ir neištirpdyti vieno kitame. Ši socialumo ir individualumo samprata yra sąlyga tiek asmenybės, tiek visuomenės, kolektyvo reikšmės teisingam įvertinimui. Visuomenė, kolektyvas egzistuoja kartu su individualybėmis. K. Marksas visur pabrėžė individo, asmenybės reikšmę istoriniame bei kasdieninio gyvenimo procese ir kritikavo senąjį materializmą už tai, kad jis nesuprato, jog ne tik visuomeninės sąlygos formuoja žmogų, bet ir pats žmogus formuoja jas.

Žmogus — būtis, kuri pati save kuria tam tikromis sąlygomis, sugeba pakilti virš jų, jas perkurti, savęs nesutapatinti su esamuoju buvimu. Žmogus pats nusprendžia, kas jis yra. Jis ne tik laisvas, bet ir atsakingas už save ir pasaulį. Be atsakomybės dvasinė kultūra mirtų. Atsakomybė tarpsta dorovinėje sferoje, todėl žmogaus žmoniškumas priklausys nuo to, kokią svorį suteiksime doroviniams mastams ir kokią vietą užims asmenybės herojiškumas.

Ar galima išskirti kokį nors bendrą „žmogaus žmoniškumo“ pagrindą, turint omenyje, kad žmogaus prigimtis yra vieninga ir kartu socialiai determinuota bei istoriškai kintanti?

Žmonija įvairiomis formomis vystosi iš vieno šaltinio, ji kovoja už vienybę, tačiau ši kova — naujo pasaulio istorija — tik prasideda. Šiandien ryški ne tik dviejų socialinių sistemų skirtybė, bet seniai pastebėti taip pat Vakarų ir Rytų dvasinės kultūros skirtingumai. Gal mes čia susiduriame su skirtingomis fundamentinėmis žmogiškosios būties apraiškomis, priešingais vidaus pasauliais? Skirtingi žmoniškumo paveikslai įkūnyti pasaulinėje filosofinėje ir grožinėje literatūroje: antikoje, viduramžiuose, Renesanso epochoje, vokiečių klasikinėje filosofijoje, J. F. Šilerio, J. V. Gėtės, I. Kanto, F. Nyčės, L. Tolstojaus, F. Dostojevskio, R. Rolano, Ž.-P. Sartro, M. Gorkio veikaluose. Sunku šiandien fiksuoti žmogaus „parametrus“. Yra įvairių galimybių būti žmogumi. Europiečio mastelis nėra vienintelis. Žmogaus aukštuma gali varijuoti. Jos refleksija, kitokių pozicijų pažinimas turi tapti akstinu savivokai, savi-kritikai, tolerancijai. Galima bandyti formuluoti bendriausią humaniško elgesio bruožą: tik tai, ką žmogus pasirengęs padaryti dėl kito žmogaus ar bendro visuomenės ir žmonijos reikalo, neatsižvelgdamas į asmeninę gerovę, išreiškia jo žmoniškumą. Žmoniškumo aukštumos matuojamos savęs valdymu, saviatidava, bendradarbiavimu, tarnavimu Prometėjaus ir Antigonės, stovinčių mūsų kultūros ištakose, mastais — apsisprendimu už visus.